

ТЕМА 2. ПРАВО В СИСТЕМІ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН.

- 1. Правові та інші соціальні норми.*
- 2. Поняття норм права, їх місце і роль у регулюванні суспільних відносин.*
- 3. Структура норм права.*
- 4. Види норм права, їхнє місце і роль у правотворчості і реалізації права.*

Правові та інші соціальні норми.

Аналізуючи специфіку правового і неправового регулювання соціальної поведінки, потрібно відзначити обмеженість кожного з них, узятото окремо. Багато суспільних відносин і сфер соціальної поведінки необхідно регулювати одночасно і моральними і правовими нормами: і відношення людей до праці, поведінку людей в області охорони суспільного порядку й ін. Внаслідок цього те саме правило, вимога може мати ознаки і правових і моральних норм. Право регулює таку поведінку людей, що чітко визначено, зафіксовано в юридичних правах і обов'язках. Дотримання цих норм гарантовано засобами державно-правового впливу. Нормами моральності можуть регулюватися ті ж дії, але в іншому аспекті, при якому вони оцінюються не як правомірні або неправомірні, а як справедливі або не справедливі. Проте зміст відносин, регульованих мораллю і правом, збігається не завжди. Взаємовідносини моралі і права характеризуються збігом і одночасно частковою розбіжністю сфер регулювання. Тому що крім відношень, регульованих одночасно і мораллю і правом, є відношення, що регулюються або тільки нормами моральними, або тільки нормами правовими. /Порядок оформлення нотаріальних справ і інших, тобто норми, що їх викладають не мають відношення до моралі. Такі норми морально нейтральні/. Мораль засуджує будь-які випадки неповідомлення як про злочин що готується, так і про зроблений злочин. Право ж покладає юридичну відповідальність за неповідомлення про вірогідно відомий злочин, що готується або вчинений злочин лише у випадках, спеціально передбачених карним законодавством. Таке розходження в рівнях вимоги, запропонованих правовою і моральною нормами, пояснюється, зокрема, і тим, що право, регулюючи головні сфери людської поведінки, в основному, виходить і закріплює те, що вже досягнуто. Моральні норми в силу своєї специфіки закріплюють не тільки те, що є, але якоюсь мірою випереджають умови, показуючи, якими повинні бути відношення між людьми в майбутньому. Суспільство це єдиний соціальний організм, це цілісна самокерована система. У широкому змісті слова соціальне управління - це цілеспрямована і організована діяльність людей. Механізм соціального

регулювання в суспільстві виникає самовільно. Причина його виникнення - необхідність погоджувати діяльність суб'єктів соціального спілкування у певному напрямку. Люди та їх об'єднання завжди виступають як об'єкти і суб'єкти суспільного управління. Узгодження діяльності це закономірність існування суспільства, що випливає з взаємної залежності індивідів. Для існування і функціонування суспільства люди повинні узгодити свої дії в одному напрямку. Це досягається двома чинниками:

ОБ'ЄКТИВНИМ - наявністю існуючих умов суспільного буття і закономірностями їх прояву в діяльності людей.

СУБ'ЄКТИВНИМ - керуванням діяльності людей з боку суспільства, виправленням можливих відхилень у їх поведінці. **СОЦІАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ** - це єдність і взаємодія засобів нормативного і ненормативного характеру. Всі форми суспільної свідомості, так чи інакше, виконують у суспільстві регулюючі функції. Регулювання може виступати, як політичне, правове, моральне, релігійне і т.ін. Чим більшу регулятивну роль виконує та або інша форма суспільної свідомості, тим більша нормативність властива їй. Найбільша нормативність характерна для правової, моральної і релігійної форм суспільної свідомості, причому найвищий ступінь її властивий правовій формі, найменша - політичній ідеології, і ще менша - естетичній формі.

Нормативне регулювання - це регулювання суспільних відносин через систему всіх чинних у суспільстві соціальних норм. Нормативне регулювання поведінки людей обов'язково припускає наявність:

1. цілі, що необхідно здійснити;
2. системи норм, виконання котрих повинно забезпечити досягнення поставленої мети;
3. умови реалізації норм;
4. засобів соціального контролю за їх дотриманням /соціальні санкції/.

Застосовується нормативне регулювання у певних межах, залишаючи особистості простір для індивідуальної регламентації поведінки.

Ненормативне регулювання. Його специфіка в тому, що властиві йому засоби регуляції поведінки не сформульовані, не індивідуалізовані до конкретних вимог, оцінок, засобів контролю, немає категоричності вимог, що властиві соціальній нормі. Прикладами ненормативного регулювання суспільних відносин можуть виступати:

1. Мистецтво, впливаючи на людину через художні уяви.
2. Наука /прочитавши книгу про здоров'я, людина діє певним чином/.

3. Партійне регулювання /частіше усього ненормативне, крім існуючих норм партійного життя/.

Найбільш важливою формою забезпечення упорядкованості суспільних відносин є нормативне регулювання, здійснюване за допомогою **соціальних норм** - правил поведінки загального характеру, що торкаються різноманітних областей суспільних відносин і мають відповідний зміст: техніко-економічні, релігійні й ін. Норма і соціальна норма - не одне і теж. Норма - це правило взагалі, а соціальна норма - це правило, що регулює суспільну поведінку людей. Якщо поняття норма ставиться до всієї діяльності людей, то соціальні норми ставляться тільки до суспільної поведінки людей. У широкому змісті слова соціальне управління - це цілеспрямована і організуюча діяльність людей. Люди і їх об'єднання завжди виступають як об'єкти і суб'єкти суспільного управління.

ВИДИ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ:

1. По засобу встановлення і забезпечення:

- а) норми права;
- б) норми моральності - норми, засновані на моральних поглядах суспільства. Насамперед внутрішнім переконанням і силою суспільної думки;
- в) звичаї - норми який склалися історично і ввійшли у звичку людей;
- г) норми громадських організацій - встановлюються й охороняються суспільними органами.

2. За змістом:

- а) політичні;
- б) організаційні;
- в) культурні - правила культурної поведінки людей;
- г) естетичні - правила поведінки людей у зв'язку з уявленнями людей про красоту людських вчинків;
- д) технічні і т.п. - правила необхідного, доцільного поводження людей з предметами природи, знаряддями праці й інших технічних засобів.

Норми права, звичаї, моральність, норми громадських організацій - можуть, по змісту, бути: політичними, організаційними, естетичними, технічними, культурними і т.ін.

Закріплення технічних правил у правових нормах зраджує їм юридичне значення: вони стають не просто доцільними, але і загальнообов'язковими

правилами, охороняються державою, порушення їх спричиняє юридичну відповідальність. Їх прийнято називати техніко-юридичними.

Норми моральності /моралі/ - це соціальні норми, що склалися в суспільстві у відповідність з уявленнями людей про добро, зло, справедливість, честь і т.ін. і забезпечені у своїй дії внутрішнім переконанням, силою суспільної думки і мірама суспільного впливу.

Єдність і розходження норм права і моральності:

Єдність і норми права і норми моральності - регулятори суспільних відносин, що збігаються по змісту.

Розходження:

1. по походженню;
2. по сфері дії;
3. по ступені деталізації;
4. за формою вираження /моральні у свідомості/;
5. по засобу забезпечення.

Поняття норм права, їх місце і роль у регулюванні суспільних відносин

Самим потужним по силі свого впливу, у сукупності соціальних норм є блок правових норм, як правил поведінки, встановлених і захищених державою. У нормі права найбільше чітко і містко сформульовані правила поведінки учасників суспільних відносин. У ній полягає модель належної з погляду держави всієї загальної поведінки на випадок вступу в такі відношення. Норма в перекладі з латинської мови означає - правило, точне розпорядження, зразок. Інакше кажучи, норма являє собою судження про належну поведінку в тих або інших умовах. Правові норми - це завжди частки права в об'єктивному змісті, первинна клітинка його матерії. Правові норми в єдності і взаємодії складають саме право. Норми права не деталізують поведінку конкретних суб'єктів, а лише вказують загальну модель правила поведінки достатньо широкого кола осіб.

Кожна норма права містить:

1. Загальне правило поведінки.
2. Це правило формує державну волю.
3. Звернена до персонально-невизначених осіб /неперсоніфікована/.

4. Розрахована заздалегідь на невідоме число типових випадків /на відміну від акта застосування права/.

Ознаки норми права:

1. Має представницько-забов'язуючий характер /наділяє одних суб'єктивними правами, а інших юридичними обов'язками, передбачаючи юридичну відповідальність/.
2. Описує якісний і кількісний стан поведінки.
3. Нерозривно пов'язана з державою /виступає як владне державне веління, охороняється державою, регулює найбільше важливі суспільні відносини/.
4. Обов'язкове правило для всіх громадян, посадових осіб, державних і суспільних органів і організацій.
5. Акумулює в собі всі основні властивості права, будучи його ячею.
6. Закріплюється у нормативному /правовому/ документі, іменованому - нормативним актом.
7. Має чітку внутрішню логічну структуру /гіпотеза, диспозиція, санкція/.
8. Забезпечується системою державно-владних гарантій.

Таким чином, **норма права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, що встановлюється, санкціонується і забезпечується державою всіма засобами, аж до примусу, є вираженням волі більшості населення, або певної соціальної групи та регулятором суспільних відносин.**

Структура норм права

Структурі норми права властива своя типова схема зв'язку утворюючих її елементів. Головне в цій типовій схемі - нормативна побудова:

- інтелектуально-вольовий зміст державної волі;
- юридичний зміст волі.

Ця нормативна побудова складається в тому, що зміст норми не тільки виражається за допомогою таких категорій, як права й обов'язки, але і має характер загального правила, особливості якого з конструктивної сторони укладені в одночасно існуючих нормах-розпорядженнях і логічних нормах. Норма-розпорядження - як правило, відповідає первинній частині тексту

нормативного акта /статті, абзацу, пункту, конкретній фразі тексту/. Вона втілює державне веління у виді суцільного нормативного положення, присвяченого конкретному питанню правового регулювання. Логічна норма - характеризує буття і зв'язок конкретних розпоряджень. Загальним для структури логічної норми і норми-розпорядження є те, що їх елементи об'єднані на засадах синтетичної залежності, при якій відсутність хоча б одного з необхідних елементів /гіпотези, диспозиції, санкції/ призводить до руйнації даної цілісності - юридичної норми.

Логічна структура норми складається з трьох елементів:

ГІПОТЕЗА – це та частина норми, що вказує на умови, життєві обставини її дії, або застосування.

ДИСПОЗИЦІЯ – це така частина норми, що вказує на зміст самого правила поведінки, тобто на юридичні права й обов'язки, що виникають у суб'єктів, при настанні обставин, передбачених гіпотезою.

САНКЦІЯ - та частина норми, що вказує на міри державно-владного (примусового) характеру, що застосовуються до суб'єкта при недотриманні, порушенні, або недобросовісному виконанні ним вимог диспозиції /юридичні санкції/.

Елементи логічної норми умовно можна розташувати по такій схемі: *"якщо, то, у протилежному випадку"*.

Приклад: якщо мав місце факт усиновлення, то компетентні органи й особи зобов'язані забезпечити таємницю усиновлення, а в протилежному випадку особи, що розголосили таємницю усиновлення, можуть бути притягнуті до відповідальності.

У текстах існуючих нормативних актах навряд чи можна знайти приклад такого викладу нормативного матеріалу, коли б він відповідав приведеній вище схемі. Проте будь-яке юридичне розпорядження в ході логічного аналізу повинно неминуче вписуватися в структуру логічної норми, до складу того або іншого елемента. Звідси випливає, що „під структурою норми права розуміється тільки логічна обумовленість названих трьох елементів незалежно від того, де і як вони викладені. Не може бути норм права, позбавлених самих правил, умов їх застосування і не забезпечених державною охороною. Тільки в цьому і складається зміст визнання трьох елементів у кожній правовій нормі” /Міцкевич А.В./.

СТРУКТУРА норм-розпоряджень - це структура первинних часток правової матерії, що знаходять пряме вираження в тексті нормативного акта. Норми-розпорядження як клітинки єдиного організму виконують усередині його різні задачі, різноманітні операції. Тому тричленна схема, характерна для логічних норм, не відповідає структурі реальних норм-розпоряджень. З

урахуванням спеціалізації права для юридичної норми-розпорядження характерна структура, що складається з двох основних елементів:

1. ГІПОТЕЗИ - частини норми, що вказує на ті умови, тобто фактичні обставини, при настанні або не настанні яких норма вступає в дію.
2. ДИСПОЗИЦІЇ або САНКЦІЇ - частини норми, що вказує на ті юридичні наслідки, що наступають при наявності передбачених нормами права умов.

У регулятивних нормах ця частина називається - диспозицією. У охоронних нормах - санкцією. Елементи норми-розпорядження умовно можна розташувати за схемою: "якщо,... то". Зазначені дві частини норми-розпорядження є її обов'язковими елементами. Важливо звернути увагу на те, що норми-розпорядження, неминуче, по невблаганній логіці юридичного регулювання, внутрішньо, а іноді текстуально пов'язані, функціонують у єдності /мова йде про регулятивні/ з охоронними розпорядженнями, що їх охороняють. Так, що в остаточному підсумку регулятивні й охоронні норми-розпорядження виражаються у виді логічних норм, де є всі три елементи - гіпотеза, диспозиція і санкція. По складу структурні елементи норми права можуть бути: простими; складними; альтернативними.

Норма права і стаття нормативного акта нерідко збігаються. У одній статті може бути декілька норм права. Можливий варіант, коли одна норма права міститься в декількох статтях нормативних актів. Є статті нормативних актів, у котрих немає ніяких норм права /принцип/. Різняться такі засоби викладу структурних елементів норми права в статтях нормативно-правових актів:

1. Прямий - повний виклад елементів правової норми безпосередньо в статті закону, що закріплює цю норму.
2. Відсилковий - елементи правової норми не розкриваються цілком, а дається посилання на інші статті, цього ж нормативного акту.
3. Бланкетний - відсутні елементи замінюються не якоюсь точно зазначеною статтею, як при відсилковому викладі, а самостійними нормами права, що містяться в інших нормативних актах, чи інших сферах і галузях законодавства.
4. Різняться також *казуальний* і *абстрактний* виклад гіпотез і диспозицій. Перше припускає детальне перерахування регульованих обставин, а друге - виклад їх із використанням найбільш родових ознак.

Види норм права, їхнє місце і роль у правотворчості і реалізації права

У вітчизняній юридичній літературі норми права розрізняють:

У ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ОБЛАСТІ РЕГУЛЮВАННЯ:

1. державного;
2. адміністративного;
3. трудового;
4. цивільного;
5. кримінального й інших галузей права.

У ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У СУСПІЛЬСТВІ:

1. регулятивні - для забезпечення усталеності повторюваних суспільних відносин;
2. охоронні - передбачають міри державного примусового впливу за вчинення правопорушень;
3. спеціалізовані - містять розпорядження, що забезпечують дію регулятивних і охоронних норм (серед них виділяють загальнозакріплюючі, декларативні, дефінітивні, оперативні і колізійні).

У залежності від характеру суб'єктивних прав і юридичних обов'язків регулятивні норми підрозділяють: а) зобов'язуючі - встановлюють обов'язок особи чинити певні позитивні дії;

б) забороняючі - встановлюють обов'язок особи утриматися від дій певного роду;

в) правонаділяючі - суб'єктивні права, встановлюючі з позитивним змістом.

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ - у залежності від того, яку функцію вони виконують у процесі правового регулювання: а) загальні /загальнозакріплюючі/ - спрямовані на фіксування в узагальненому виді певних елементів регульованих відношень; б) декларативні - визначальні задачі, принципи будь-якої правової діяльності. в) дефінітивні - /норми-визначення: злочин, необхідна оборона/. г) оперативні - відмінюють чинні нормативні положення або поширюють їхню дію на нове коло суспільних відносин. д) колізійні - розпорядження, що регулюють вибір між нормами, при виникненні колізії (вихід з протиріччя між юридичними нормами).

РЕГУЛЯТИВНІ по характеру обов'язковості:

Імперативні - містять категоричні розпорядження. Не можуть змінюватися учасниками конкретних суспільних відносин.

Диспозитивні - правила поведінки, що діють тільки лише остільки, оскільки учасники суспільних відносин не встановили інших правил.

По сфері й обсягу регулюючої дії:

- а) загальні - регулюють певний рід суспільних відносин;
- б) спеціальні - певний вид даного роду суспільних відносин;
- в) виняткові - роблять вилучення з загальних норм і спеціальних норм.

Існує розподіл норм за виконуваною роллю у правовому регулюванні:

- *норми матеріального права* - норми закріплюючі права й обов'язки;

- *норми процесуального права* – норми, що визначають порядок (процедуру) здійснення прав і обов'язків.

Основна рекомендована література.

1. Теорія держави і права /За ред. академіка М.В.Цвіка, проф. О.В.Петрішина, доц. В.Д. Ткаченка. Харків: 2002, С. 279-293.
2. Скакун О.Ф. Теория права и государства. Харьков: 2000, с.297-315.
3. Загальна теорія держави і права /За ред. проф. В.В.Копейчикова. К., 1996, с.149-153.

Додаткова література.

1. Баулин О.В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве. Воронеж, 1997.
2. Борисов Г.А. Отправные нормативные установления советского законодательства. Харьков, 1991.
3. Власенко Н.А. Коллизионные нормы в советском праве. Иркутск, 1994.
4. Горшенев В.М. Нетипичные нормативные предписания в праве //Сов. государство и право. 1978. №1.
5. Елеонский В.А. Поощрительные нормы уголовного права. Хабаровск, 1984.169с.
6. Жеребкин В.Е. О нормативной природе юридических понятий //Актуальные проблемы формирования правового государства. Х., 1990.

7. Зажицкий В. И. Правовые принципы в законодательстве Российской Федерации //Государство и право. 1996. № 11. С. 92-98.
8. Кокошин В. Логічна структура норм права (деякі практичні аспекти) //Право України, 1995, №7.
9. Кудрявцев Ю.В. Нормы права как социальная информация. М., 1981.
- 10.Малеин Н.С. Правовые принципы, нормы и судебная практика // Государство и право. 1996. № 6. С. 12-19.
- 11.Погребной И.М. Теория права: Учебное пособие. – Х.: Основа, 2003. С. 41-47.
- 12.Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави та права. К., 1996, с.80-85.
- 13.Рябушкин Н.Н. Запрещающие нормы в советском праве. Казань, 1990. 112 с.
- 14.Теория права и государства /Под ред. проф. В.В.Лазарева. М., 1996, с.126-130.
- 15.Хропанюк В.Н. Теория государства и права. М., 1996, с.220-239.